

HÁBORÚS NÉPESSÉGMOZGÁS A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN (1938-1948)

STARK TAMÁS

Magyarország lakosainak száma – a mai területet figyelembe véve – 1941. január 31-én 9 316 000 fő volt. A háború után először 1949 januárjában tartottak népszámlálást. Akkor 9 204 000 fő élt a mai területen. Az 1941-es és az 1949-es népszámlálások közötti különbség mintegy 110 ezer. A 110 ezer fős népességcsökkenés viszonylag csekély veszteségekre, illetve háborús mobilitásra utal, még akkor is, ha figyelembe vesszük a háború és az azt követő évek 300 ezret nem meghaladó természetes szaporulatát. A háború előtti és utáni népszámlálás végeredményeiből úgy tűnhet, mintha a háború nem hagyott volna mély nyomot a magyar népességen. Valójában aligha volt olyan család Magyarországon, akit ne érintett volna közvetlenül a háború és a háborút követő menekülthullám. Történelmi kutatások alapján azonban Magyarország háborús vesztesége – a mai területet figyelembe véve – mintegy fél millió főre tehető. A népszámlálások a népesség állapotáról csak pillanatképet rögzítenek, és a végeredmények nem mondják el azt sem, hogy 1941 és 1949 között a népesség jelentős része a háborús migráció következtében kicserélődött. A háborús emberveszteségek a tömeges menekülés, valamint a ki- és betelepítések miatt a Kárpát-medence etnikai arculata számottevően megváltozott.

A közép-kelet-európai térség 1918 óta szinte folyamatosan változásban volt. Az első világháborút a győztesek oldalán befejező régi és új országok intenzív telepítéssel igyekeztek megemészteni az újonnan szerzett területeket. A vizsgált időszakban a nagy átrendeződés a nemzetiszocialista Németország, valamint a Szovjetunió égisze alatt történt. 1939-től kezdve a német telepítések középpontjában a Harmadik Birodalom területén kívül élő németek „hazahozatala” állt. A Baltikumból, Ukrajnából és Romániából folyamatosan érkező „népi” németek lengyel területeken való letelepítésével egy időben, attól nem teljesen függetlenül kezdődött el az európai zsidóság megsemmisítésének programja. A Szovjetunióban a népiirtás, a szocialista társadalmi struktúrába nem illeszkedő társadalmi csoportok felszámolásával kezdődött és etnikai tisztogatások sorozatával folytatódott. Egyes etnikumokat potenciális ellenségnek tekintve belbiztonsági okokból deportáltak, míg a háború alatt elsősorban a kollektív megtorlás elve érvényesült. Az egykori események feltárását és az oknyomozó munkát tovább bonyolítja az a tény, hogy a szovjet csapatok által megszállt területekről származó hadifoglyok és polgári elhurcoltak ugyanahhoz a táborrendszerhez tartoztak, sorsuk is azonos volt.

A függetlenségüket látszólag megőrző közép-kelet-európai államok nemzeti céljait csak akkor érvényesíthették, amikor azok a német, majd a szovjet politikával összhangban álltak.

Népességmozgás 1938 és 1944 között

A háborús népességmozgás dominóját Hitler indította el, amikor hozzákezdett az etnikailag homogén Német Birodalom kiépítéséhez. 1939 és 1943 között Németország kelet- és délkelet-európai országokkal (Olaszország, Észtország, Lettország, Szovjetunió, Románia Horvátország, Bulgária) összesen kilenc szerződést kötött a német népcsoport „hazahozatala” érdekében (1).

Közép-Kelet-Európában a második világháború alatt csak Romániában dolgoztak ki részletes tervet az etnikailag homogén ország megteremtésére. A román végleges rendezés tervét Sabin Manuila a Központi Statisztikai Intézet igazgatója készítette el Antonescu marsall számára. Az évtizedekig bizalmasan kezelt dokumentumot Ion Bolovan forrásközlése alapján Szász Zoltán ismertette a História 1999/8-as számában. A Szovjetunió elleni hadjárat sikeres szakaszában készített terv szerint „... az összes centrifugális szándékú kisebbséget a jövő román Romániájából át kell helyezni a határokon túlra, és az országba hozni az összes vér szerinti románokat, legyenek azok bárhol, s meg kell húzni a román Románia, az örök Románia új határait, hogy a politikai határok pontosan megfeleljenek az etnikai határoknak.” (2) Az öt szakaszos terv első fázisában a Romániában és az ugyancsak román területként számon tartott Bánátban élő szerbek és a szerbiai románok cseréjére kerülne sor. A második fázisban telepítenék ki az 1940-ben elvesztett, de visszafoglalandó Dél-Dobruzsza bolgár lakosságát. A terv szerint Észak-Erdély túlnyomó része ismét román terület. A harmadik fázisban az ottani magyarok áttelepítésére kerülne sor Bácskába, illetve a „meghagyott” Nagyszalonta, Nagyvárad, Szatmárnémeti területsávra, és Kárpátaljára. A negyedik fázisban az ukránokat és az oroszokat cserélnék ki a transznisztriai románokra. A továbbiakban a németek és a törökök kitelepítésére került volna sor.

A terv szerint mintegy 6,2 millió embert kellett volna lakóhelyéről elmozdítani Románia „románná” tételéhez. E célkitűzés végrehajtását egy „heroikus” nemzedéktől várták. Manuila nem tervezhetett rövid távra, mivel a vázolt népességcserét jórészt olyan területeken kellett volna végrehajtani, amelyek nem álltak román ellenőrzés alatt. A tervezet közreadója, Szász Zoltán azt is felveti, hogy a népesség radikális átrendezésének gondolata talán Antonescutól származott, míg Manuila csak a „technikai kereteket” szolgáltatta. Tény azonban, hogy az etnikailag homogén Románia megteremtése – kimondva, kimondatlanul – már a háború előtt is a román politika fő célkitűzése volt, és ebben a kérdésben a háború utáni kommunista fordulat sem hozott döntő változást.

Az etnikailag homogén ország megteremtésének gondolata magyar fejekben is felmerült. Bárdossy László miniszterelnök 1941. augusztus 26-án Horthy Miklóshoz írt memorandumában megemlíti, hogy Werth Henrik vezérkari főnök egy emlékiratában a határokon belül élő szláv és román nemzetiségűek kitelepítését szorgalmazta (3). Az emlékirat pontos tartalma ismeretlen, de a tervvel kormány szinten sosem foglalkoztak. *"A vezérkari főnök emlékiratában kifejtett elgondolás olyan fantasztikum, amelynek gyakorlati keresztülvitelére nem lehet gondolni, de amelynek megvalósítása – a magyarság erőviszonyai mellett – egyáltalán nem is állna az ország érdekében."* – kommentálta a tervet Bárdossy (4).

A Teleki Pál miniszterelnök nevéhez kötődő nemzetiségpolitikai elv elvetette a nemzetállam elméletét, és még az erőszakos asszimilációt is ellentétesnek tartotta a magyar hagyományokkal és a magyar érdekekkel. Teleki koncepciója a beolvasztás helyett a nemzetiségek fejlettségi foka és települési viszonyainak figyelembevételével az autonómia különböző formáinak a bevezetését szorgalmazta. Bár a nemzetiségpolitikai irányelvek az államalkotó magyarság és a nemzetiségek közötti konszenzus kialakítását célozták, az egyszer már a többségi nemzethez tartozó szlovákokat, románokat és szerbeket a nemzetiségi koncepció még teljes megvalósulása esetén sem elégitette volna ki. A magyarországi kisebbségek nemzetiségük védelmében elsősorban az anyaországaikra támaszkodtak, melyek kormányai az uralmuk alatt élő magyarságon igyekeztek megtorolni a határon kívülre került nemzettársaik vélt vagy valós sérelmeit.

A nemzetiségi koncepcióból adódóan viszont a magyar vezetés elutasított minden olyan kezdeményezést, amely a történelmi Magyarország területének etnikai összetételét mesterségesen, erőszakkal változtatta volna meg. A magyar kormány azért nem fogadta el a román részről közvetlenül a II. bécsi döntés előtt felajánlott határmódosítást és lakosságcserét, mert az az akkori határon túli magyar tömbök és szórványok felszámolását jelentette volna (5). Hasonló okok miatt fulladtak be a határmódosításról és a lakosságcseréről folytatott horvát-magyar tárgyalások. A magyar kormány az 1918-as etnikai státus quo alapján állt és az utódállamok által a húszas évek elejétől folytatott intenzív betelepítési politika következményeit a kiutasítással, illetve a románok esetében az anyaországgal kötött önkéntes népcserre megállapodással igyekezett mérsékelni.

Az 1938 és 1941 között visszatért területeken a magyar etnikum statisztikai-
lag is kimutatható megerősödése elsősorban az önkéntes népességmozgásnak,
valamint a szlovák, román és szerb telepések távozásának volt a következmé-
nye.

Magyarország nem folytatott átfogó telepítési politikát, de a közigazgatás kiépítésére nagy számban érkeztek közalkalmazottak a visszacsatolt területekre. A trianoni területről áthelyezett közalkalmazottak és családtagjaik pontos száma ismeretlen.

A trianoni terület és a visszacsatolt részek közötti népmozgásról három fő forrás áll rendelkezésre. Az egyik forrás a Központi Statisztikai Hivatal (a továbbiakban KSH) 1946. július 29-i összefoglaló jelentése az 1938 és 1945 között a trianoni területre átköltözött személyek számáról (6). A másik alapvető forrás a Népjóléti Minisztérium I/2-es (menekültek, hadifoglyok és deportáltak szociális gondozási) osztályának az anyaga a menekültekről és a kiutasítottakról (7). A harmadik forrás a KSH által 1949 elején végrehajtott népszámlálás, melynek egyik adatsora a népesség számát az 1938 előtti lakhely szerint közli.

A KSH 1946. július 29-i összefoglaló jelentése szerint a magyar hatóságok 1944 és 1945 között 49 324, az anyaországból a visszacsatolt területekre áttelepült majd a háború után visszatért magyart regisztráltak. 16 468-an Csehszlovákiából, 4371-en Kárpátaljáról 15 486-an Erdélyből, 12 999-en a Délvidékről érkeztek. A Népjólét Minisztérium adatai az 1946 nyarától 1947 júliusáig érkezett menekültekre vonatkoznak, tehát kiegészítik a KSH jelentésében közölteket. Azonban sajnos, a minisztérium egyébként részletes és számos kategorizálási szempontot figyelembe vevő jelentéseiben az anyaországi menekültekről külön nem esik szó. Mivel azonban a trianoni területről áttelepülők (közalkalmazottak és családtagjaik, valamint az egyéb betelepülők) a háború végi menekültáradat első hullámával érkeztek, a háborús időszakot bemutató KSH jelentés "anyaországi menekültekre" vonatkozó adatsora, ha nem is egészen pontos, nagyságrendileg jól tükrözi a visszatért területekre a háború első éveiben betelepült magyarok számát (8).

A magyar népesség megerősödésének másik forrása a dél-erdélyiek bevándorlása volt. A trianoni, illetve a már visszacsatolt területekre való menekülés már az 1940. júliusi turnu-szeverini román-magyar tárgyalások előtt megindult. Az augusztusi II. bécsi döntést követően a menekülthullám jelentősen megnőtt. Még 1941-ben és 1942-ben is jelentős volt a magyar közigazgatás alatt álló területekre menekülők száma. A menekülők számáról egyetlen forrás áll rendelkezésre, a Külföldiekkel Ellenőrző Országos Központi Hatóság 1944 februári összeírása a lakóhelyváltozásokról. E szerint 1938 január 1-től 1944 februárjáig 190 132 fő lépte át a magyar határt (9). A dél-erdélyiek nagy része, 106 ezer fő, Észak-Erdélyben telepedett le, míg a többiek elsősorban a trianoni országrészen kerestek új otthont. Az adatgyűjtés eredményei bekerültek a Külügyminisztérium 1945/46-ban összeállított Békeelőkészítő Anyagába és a migrációval foglalkozó szakirodalomba is (10).

Bár csekély mértékben, de a bukovinai székelyek betelepítése is hozzájárult a határon belüli magyarság gyarapodásához. A bukovinai székelyek a történelmi határokon kívül éltek, és betelepítésükre veszélyeztetett helyzetük miatt került sor. A bukovinai székelyek sorsa akkor fordult válságosra, amikor a Szovjetunió 1940 nyarán bekebelezte Besszarábiát és Észak-Bukovinát. A szovjetek elől menekülő románokat az 1940. október 22-én megkötött román-német egyezmény keretében kitelepülő németek házaiban helyezték el. Buko-

vina román kézen maradt részében román hatóságok azonban nemcsak a volt német birtokokat, hanem a székelyek házait is lefoglalták. A kifosztott bukovinai székelyek kezdetben szórványosan, majd 1940 ősztől tömegesen kerestek menedéket Magyarországon. A teljes népcsoport áttelepítéséről a képviselőház 1940. november 13-i ülésén született elvi állásfoglalás. Meskó Zoltán képviselő interpellációjára Teleki Pál miniszterelnök a következőket válaszolta: "*Gondoskodtunk arról, hogy minden megtörténjék arra, hogy Romániának regáti részéből, amely a magyarságnak nem hazája, minél hamarabb visszajöjjenek először azok a magyarok, akik nincsenek földhöz kötve, azután azok, akik földhöz vannak kötve, de a földet eladhatják.*" (11). A kitelepítésről szóló megállapodást a magyar kormány 1940. május 11-én írta alá az "idegen" etnikumoktól szabadulni akaró román vezetéssel. A letelepítés helyéül a szerb telepések által elhagyott bácskai falvakat jelölték ki. A telepítés alkalmával 13 198 bukovinai székely került a Délvidékre. A szintén Bácskába irányított nem szervezeten érkező menekültekkel együtt összesen 17 700 fő volt az egyetlen átfogó magyar telepítési akcióban résztvevők száma (12). 1941 végén és 1942-ben kisebb csoportokban még további mintegy 2500 moldvai csángó áttelepítésére is sor került (13).

1938 és 1944 között tehát mintegy 210 ezer, az akkori határokon kívül élő magyar menekült, illetve települt át jórészt a visszatért országrészekre, elsősorban Észak-Erdélybe és a Délvidékre. A visszatért területek magyarságát tovább erősítették a betelepülő közalkalmazottak, akiknek száma családtagjaikkal némileg meghaladta a félszázszázat.

A csehszlovák, román, szerb telepések sorsáról kevés adat áll rendelkezésre, és a szakirodalomban megjelent rövid elemzések is ellentmondásosak. Az I. bécsi döntés által visszacsatolt felvidéki területrészről a magyar hatóságok mintegy 5 ezer személyt utasítottak ki (14). A cseh fennhatóság idején betelepített közalkalmazottak és telepések többsége csehszlovák állami segítséggel még 1938 ősztől távozott. A népességmozgás jellegének megítélésében a szakirodalomban az "önkéntes" kivándorlás és az "elűzetés" egyaránt szerepel (15). Meg kell itt említeni, hogy a csehszlovák állam keleti felébe a húszas években áttelepült egykori cseh telepések és közalkalmazottak sora is bizonytalan volt, mivel az önálló Szlovákia kikiáltása után a szlovák belügyminiszter utasítására a Hlinka-gárda a cseh népesség jelentős részét, mintegy 120 ezer főt eltávolított az országból (16). Románia és Magyarország között egy sajátos, önkéntesség alapján álló "lakosságcsere megállapodás" volt érvényben. A II. bécsi döntés kapcsán a két ország megállapodott abban, hogy az Észak-Erdélyben élő románság a magyar közigazgatás bevezetése után még fél évig áttelepülhetett Romániába. A dél-erdélyi magyarság ugyancsak megkapta a szabad áttelepülés jogát a magyar területekre. A megállapodás valójában egy már folyamatban lévő népességmozgást törvényesített, melynek következtében a fent említett

190 ezer magyar betelepülővel szemben mintegy 220 ezer román hagyta el Észak-Erdély területét (17).

A visszacsatolt Bácskából és baranyai területsávból távozó szerb köztisztviselők és telepesek (dobrovoljácok) számáról ugyancsak ellentmondásos adatok állnak rendelkezésre. A szerb szakirodalom tág határokat, 30 ezer és 150 ezer közé teszi a magyar hatóságok által elűldözöttek számát (18). Az utóbbi szám forrása nyilvánvalóan a szerbiai német katonai parancsnokság egyik, közvetlenül a bácskai magyar bevonulás után készült jelentése miszerint: "*...a magyar kormány kb. 150 ezer szerbet, akiket állítólag a jugoszláv kormány telepített a Magyarországnak ítélt Duna Tisza közére, ingóságai nélkül és mindössze háromnapi hideg élelemmel ellátva Ó-Szerbiába szándékozik toloncolni.*" (19) Bár a magyar katonai közigazgatás adott ki rendeletet az 1918 után beköltözöttek kitelepítéséről, ennek végrehajtása a szerbiai német megszálló hatóságok ellenállásába ütközött (20). Magyar forrás szerint 15 ezer szerbet telepítettek ki (21). Kocsis Károly egy utóbbi tanulmánya szerint a határvidéki járások déli peremén lévő telepesfálvak lakóinak többségét 1941 áprilisa és júniusa között nem a magyar, hanem az usztasa hatóságok toloncolták ki (22). A magyar fegyveres erők által 1942 januárjában elkövetett vérengzést az újabb szerb szakirodalom gyakran genocídium-ként említi (23). A mintegy ezer zsidó és 4 ezer szerb legyilkolása a partizánok és a nem magyar lakosság megfélemlítését célzó tömeggyilkosság volt, de nem genocídium, mert a zsidóság szisztematikus elpusztítása 1944-ben kezdődött, a szerbség teljes vagy részleges kiirtásának vagy kitelepítésének gondolata a magyar kormányzat részéről sohasem merült fel.

A zsidóság megsemmisítése

A Kelet-Közép-Európában a genocídium kifejezés a háború alatt csak a zsidóság sorsára vonatkozatható. Az Antonescu-rezsim német közreműködés nélkül maga kezdte el a "zsidókérdés" romániai "megoldását". Az Alexandru Cuza-Octavian Goga-kormány állampolgársági rendelete következtében a romániai zsidóság jelentős része, mintegy 250 ezer fő már 1938 elején hontalanná vált. A romániai holocaustnak azonban nem volt egységes forgatókönyve. Beszarábia és Észak-Bukovina visszafoglalása után az ezeken a területeken élő mintegy 300 ezer főnyi zsidóságot halálmenetekben deportálták a Dnyeszter és a Bug közötti térségben létrehozott Transznisztriába, ahol sorsuk a pusztulás volt. Az ó-romániai és a dél-erdélyi zsidóság német területre történő kiszállításáról 1942 júliusában állapodott meg Antonescu zsidóügyi kormánybiztosa Radu Lecca a bukaresti német követség zsidóügyi SS szakértőjével, Gustav Richter SS-Strumbannführerrel. A tengelyhatalmak helyzetének rosszabbodásával azonban Antonescu elállt a deportálástól, így a dél-erdélyi és az ó-

romániai zsidóság túlnyomó része túlélte a vészkorszakot. A "független" Szlovákia 89 ezer fős zsidóságából 58 ezret 1942-ben, további 13 ezret 1944 őszén deportáltak a német koncentrációs és megsemmisítő táborokba. A mintegy 70 ezer deportáltból csak 11 ezren érték meg a felszabadulást. A magyarországi vészkorszak története a románianak pont a tükörképe. 1941-ben és 1942-ben a Transznisztriába történő deportálások, valamint a 60 ezer áldozatot követelő ogyesszai vérengzés időszakában a magyar zsidóság túlnyomó része romló anyagi helyzetben, de biztonságban élt. A magyar zsidóság deportálására és megsemmisítésére akkor került sor, amikor a Dnyeszteren túli területre hajtott besszarábiai és bukovinai zsidók maradéka – ugyancsak Antonescu jóváhagyásával – szórványosan bár, de visszatérhetett szülőföldjére. Órománia területén a Szovjetunió elleni háború első napjaiban került sor pogromokra. A iasi pogrom áldozatainak száma meghaladja a 8 ezret. Magyarországon az utolsó teljes háborús év utolsó hónapjában szervezik meg a pesti gettót, melynek lakói közül több ezren válnak a sortűzek áldozatává.

A magyar zsidóság veszteségeiről a Zsidó Világkongresszus Magyarországi Tagozatának Statisztikai Osztálya 1945 decemberében rövid jelentést készített. Mivel a vészkorszakkal foglalkozó szakirodalomban e jelentés kulcsszámait gyakran előfordulnak, érdemes összefoglalni a Statisztikai Osztály főbb megállapításait. Az első, 1941 nyarán végrehajtott – az elvben magyar állampolgársággal nem rendelkezőket sújtó – deportálás áldozatainak száma 20 ezer fő volt. 1942 januárjában az újvidéki vérengzés során mintegy ezer zsidót gyilkoltak meg, míg a munkaszolgálat során, 1944 márciusáig további 43 ezer zsidó pusztult el. A német megszállás után, valamint a nyilas hatalom hónapjai alatt 618 ezer zsidót deportáltak illetve gyilkoltak meg. Mivel a deportáltak közül csak 121 ezren tértek vissza, a jelenlegi, valamint a háború alatt Magyarországhoz tartozó területekre, a német megsemmisítő táborokban – valamint kisebb részt a budapesti nyilas vérengzések során – 497 ezer zsidót gyilkoltak meg. A zsidóság összvesztesége tehát 560 ezer fő. A kalkulációt – a Zsidó Világkongresszus Magyarországi Tagozata szerint – a zsidóság háború előtti és utáni létszámadatai közti különbség is megerősíti. 1941-ben az ún. zsidótörvények 825 ezer személyt érintettek. Budapesten 125 ezren, vidéken 20 ezren szabadultak fel. Még a deportálás előtt elmenekült 5 ezer fő. A deportálásokból összesen 121 ezren tértek vissza. Mivel a túlélők száma 271 ezer, a hiány, vagyis a veszteség 554 ezer. A két számítás eredménye tehát majdnem teljesen azonos (24).

A háború előtti és utáni létszámadatok különbségéből elvben következtethetünk az összveszteség nagyságára, de az eredmény a fenti adatsornál lényegesen összetettebb. Bár az 1941-es első deportálás, az újvidéki vérengzés és a munkaszolgálat áldozatainak számáról ma már jóval pontosabb adatok állnak rendelkezésre, a Statisztikai Osztály adatai alapvetően helytállóak. Meg kell azonban jegyezni, hogy a munkaszolgálatos áldozatok mintegy 40 százaléka

nem a fronton, hanem szovjet fogságban halt meg. A német és magyar források arra utalnak, hogy 1944 nyarán a csendőrség mintegy 450 ezer zsidót zárt gettóba, majd deportált (25). A nyilas hatalomátvétel után, Szálasi 50 ezer magyar zsidó "kölcsonadásához" járult hozzá. A halálmenetekben a német határ felé hajtott, valamint a vonattal kiszállított zsidók száma azonban nem határozható meg pontosan. A német (osztrák) – magyar határon épülő Südostwall térségébe 35 ezren érkeztek, de a dachau, bergen belseni és más koncentrációs táborokba hurcoltakról összesített adatok nem maradtak fenn (26). A munkaszolgálatos századok sorsa ugyancsak ismeretlen. 1944 nyarán a zsidó munkaszolgálatosok száma 80–100 ezer fő volt. 1944 novemberében 70 századot (15–17 ezer ember) vezényeltek az erődítési munkákra. A németeknek átadott századokról ugyan fennmaradt egy lista, de a legtöbb munkaszolgálatos alakulatról nem maradt, vagy talán nem is készült dokumentáció. 1944 novemberétől a honvéd erők már a felbomlás állapotában voltak, és a fennmaradt töredékes adatok arra utalnak, hogy munkaszolgálatosok ezrei szöktek meg alakulataiktól, illetve magasabb egységekkel együtt megadták magukat a szovjet haderőnek. Jó néhány század azonban a visszavonulás során Németországba került, és koncentrációs táborban fejezte be a háborút. Nincs pontos adat a budapesti nyilas vérengzések áldozatairól sem. A népbírói perek, valamint a temetkezési statisztikák alapján a gyilkosságok és az embertelen életkörülmények következtében mintegy 15 ezren pusztultak el (27). Mivel az 1944 őszen Németországba hurcoltak számáról nem áll rendelkezésre minden kételyt kizáró, megbízható adat, a veszteséget még a visszatérő deportáltak számának ismeretében sem lehetne pontosan meghatározni. Ráadásul csak a Budapesten keresztül visszatérőkről van megbízható kimutatás. A Zsidó Világkongresszus által használt 121 ezres adat forrása ismeretlen, a számot a Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság (DEGOB) statisztikai nem támasztják alá. Közvetlen vagy közvetett veszteségi adatok alapján a veszteség nem határozható meg.

A háború előtti és utáni létszámadatok különbségéből valóban következtethetünk az összveszteség nagyságára, de az eredmény a Zsidó Világkongresszus fenti adatsornál lényegesen összetettebb. A túlélő népesség számát a történelmi források alapján azonban csak tág határok között lehet meghatározni. A pesti gettóban mintegy 70–100 ezren szabadultak fel (28). A védett házakban legalább 20 ezren érték meg a háború végét (29). Hamis iratokkal mintegy 20–30 ezren bujkáltak (30). A vészkorszakot Budapesten túlélők száma 120–140 ezer közé tehető (31). A Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság (DEGOB) adatai szerint 1945 áprilisa és 1946 szeptembere között 83 331 deportált tért vissza Magyarországra (32). Közülük 63 ezren a jelenlegi területről származtak. (Az Erdélyből származók túlnyomó része visszatért eredeti lakhelyére, de a kárpátaljaiak közül sokan itt maradtak.) A visszatértekekkel kapcsolatban figyelembe kell venni azt is, hogy sokan a DEGOB megkerülésével érkeztek, illetve sehol sem regisztrálták őket. A DEGOB jelentését kiegészíti a Hazahozatali Kor-

mánybiztosság adata. Ez az állami szervezet 1946 és 1947 folyamán további 4765 visszatérő deportáltat írt össze (33). A Budapesten felszabadultaknak és a deportálás túlélőinek számához még hozzá kell adni a vidéken felszabadult munkaszolgálatosok számát. A Pesti Izraelita Hitközség az ideiglenes kormány miniszterelnökének, Dálnoki Miklós Bélának írott 1945. április 20-i levele 20 ezer vidéken bujkálón kívül 20–30 ezer lakóhelyére visszatérő, illetve visszatérőben lévő felszabadult munkaszolgálatosról tett említést (34). A vidéken felszabadult munkaszolgálatosokról számos visszaemlékezés és korabeli dokumentum is megemlékezik, de átfogó, hiteles létszámadat – a jelenlegi területre vonatkozóan – nem áll rendelkezésre. A felszabadult munkaszolgálatosok 10, esetleg 20 ezret is meghaladó számára közvetve utal a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) 1945 júniusi gyorsjelentése, mely szerint a vidékre addig visszatérők száma 39 729 fő volt (35). A DEGOB 1945 áprilisa és június 30. között összesen mintegy 47 ezer Budapestről, vidékről és az ország határain túlról származó deportáltat regisztrált. A visszatérőknek mintegy fele azonban az elcsatolt területekről származott vagy budapesti volt. Bár a KSH jelentéséből sajnos nem derül ki egyértelműen, hogy a közölt létszámadat kikre vonatkozik, feltételezhető, hogy a mintegy 40 ezer fős vidéki népesség számottevő része az ország különböző pontjain felszabadult, majd lakóhelyére visszatérő munkaszolgálatos volt.

Történelmi források alapján tehát – részben attól függően, hogy hitelesnek fogadjuk-e el a Pesti Izraelita Hitközség becslését a vidéken felszabadult munkaszolgálatosok és bujkálók számáról – csak annyi mondható, hogy a túlélők száma a jelenlegi területen 190 ezernél biztos több, de 260 ezernél valószínűleg kevesebb. A túlélő népesség alsó határát illetően elfogadhatónak tűnik Snyder Árpád 220 ezer fős becslése. A felső határt mind ő, mind Thirring Lajos – számításaimhoz hasonlóan – 260 ezer főben adta meg (36). Egyértelműbb adatokkal rendelkezünk az elvesztett országrészekben felszabadultak, illetve az oda visszatértek számáról. A háború után különböző zsidó szervezetek 44 ezer erdélyi, 20 ezer kárpátaljai, 10 ezer felvidéki és 4 ezer délvidéki túlélőt tartottak nyilván. A háború alatti területet figyelembe véve tehát a túlélők száma 270 ezer és 340 ezer között volt. Az 1941. évi népszámlálás alapján a zsidótörvények hatálya alá eső magyarok száma mintegy 780–820 ezer fő volt. A túlélők ugyancsak tág határok között megadott számát figyelembe véve a veszteségekről megalapozottan csak annyi mondható, hogy a zsidóság ellen folytatott háborúnak 550 ezernél biztosan kevesebb, de 440 ezernél több magyarországi áldozata volt (37). Mivel a zsidóság túlnyomó része magyarnak vallotta magát és magyar anyanyelvű is volt, pusztulásuk jelentős mértékben hozzájárult a Kárpát-medence etnikai arculatának megváltozásához és a magyar etnikum gyengüléséhez, különösen Észak-Erdélyben és a Kárpátalján.

1944/1945 – tömeges megtorlás

A német fegyveres erőket üldöző szovjet hadsereg Kelet-Európa felszabadítását hirdette, de a szovjet katonákkal egy újfajta megszállás következett. A szovjet vezetés 1944/45-ben folytatta mindazt, amit 1939/40-ben megkezdett, de a német támadás miatt abbahagyni kényszerült. Az etnikumhoz, illetve társadalmi osztályhoz való tartozás alapján végrehajtott tisztogatások a háború végén a kollektív felelősségre vonás keretében történtek. 1944/45-ben az elhurcoltak körét a Szovjetunió hatalmas embervesztése miatt fellépő munkaerő-szükséglet különösen kiszélesítette.

1943-ban és 1944-ben a németekkel való együttműködéssel vádolva mintegy 900 ezer krími tatárt, kalmüköt, karacsajt, csecsent és ingust telepítettek át hazájukból Közép-Ázsiába és Szibériába. Ukrajna és a Baltikum visszafoglalása után több százezer "osztályidegen elemet, banditát és nacionalista családtagot" tartóztattak le és deportáltak a GULÁG-ra. A világháború után mintegy 4,2 millió szovjet állampolgárt: 1,545 ezer német fogságot túlélő hadifoglyot, valamint 2,655 ezer munkára hurcolt civilt repatriáltak a Szovjetunióba (38). A visszatelepítettek 40 százaléka büntetőzászlóaljukba, illetve a GULÁG-ba került. A németekkel harcoló Vlaszov-hadsereg mintegy 150 ezer tagja ugyancsak a GULÁG táboraiba került (39).

Kelet-Európában a kollektív felelősségre vonás keretében végrehajtott etnikai tisztogatás elsősorban a németek ellen irányult. 1941–42-ben már mintegy 1,2 millió volgai német szétszórására került sor. De a Szovjetunióban élő németek áttelepítése még alapvetően belbiztonsági célból történt. Teljesen más szempontok kerültek felszínre a háború végén a Szovjetuniótól nyugatra eső térségben. Csehszlovákia és Lengyelország területén a "kollektív bűnösség elve" és a "tisztá nemzetállam" megvalósításának igénye együttesen jelentkezett. Az egymást erősítő két tétel érvényre jutása a második világháborút követő legnagyobb arányú és legdrasztikusabb intézményes megtorláshoz vezetett. A háború még be sem fejeződött, amikor Közép-Európa új népvándorlás színtere lett. A háború utáni Közép-Európáról, a győztesek oldalára került szomszéd államok politikájáról Fábry Zoltán szlovákiai magyar író 1945 októberében találóan a következőket írta naplójába: *"... a totális módszerek a demokrácia nevében kapnak szembesítést. ...és a győztes imperializmus – hadizsákmányként – átveszi a legyőzött fasizmus titokban irigyelt fenegyerekesedéseit, és reakcióként most már kéjjel alkalmazza a maga használatára..."* (40)

A visszavonulás során Kelet-Poroszországból és Lengyelországból mintegy 5 millió német menekült el (41). A Potsdami Konferencia jóváhagyásával, további 2 millió németet telepítettek a szövetségesek által megszállt németországi zónákba (42). A korabeli lélekszámból több százezer német így is hiányzik. Tény, hogy a német területre érő front már nem tett különbséget civil és katona között. A Königsbergben körülzárt haderővel együtt pusztult el mintegy 150

ezer helyi lakos és menekült. Gdansktól nyugatra a pomerániai partvidékről százezrek a tengeren át próbáltak menekülni, de a túlterhelt hajók nagy része nem ért célba. A németek kitelepítésének ellentételezéseként 1945–1948 között 2 millió lengyel települt át a Szovjetunióhoz került lengyel területekről a volt német területekre. A Szudéta-vidékről 370 ezer német menekült el a visszavonuló hadsereggel (43). A potsdami dekrétum további mintegy 2,5 millió német kitelepítését szentesítette Csehszlovákiából (44).

1944, 1945 fordulóján a Kárpát-medence is új népvándorlás színtere lett. Az előrenyomuló szovjet hadsereg elől Magyarország háború alatti területéről mintegy 100 ezer népi német menekült el a visszavonuló német hadsereggel (45). 1944 őszén megindultak a magyarok is, elsősorban a front által legveszélyeztetettebb Észak-Erdélyből. Az országutakat ellepő menekültáradat akkora volt, hogy akadályozta a német és a magyar csapatok felvonulását. A menekültek feltartóztatására 1944 szeptemberében a Tisza mentén záróvonalat létesítettek. *"Midőn a harcok odáig terjedtek, újra felborult a rend. A végén szó sem lehetett többé a rendcsinálásról"* – írta Lakatos Géza akkori miniszterelnök visszaemlékezésében (46). A menekültek félelme nem volt alaptalan. Románia átállása, 1944. augusztus 23. után Bukarestből különítmények indultak el, hogy a szovjet hadsereg nyomában bosszút álljanak a magyar lakosságon. A Juliu Maniu parasztpárti politikus után "Maniu-gárdáknak" nevezett alakulatok szeptember közepén lepték el Észak-Erdély területét. Tömeggyilkosságokat hajtottak végre többek között Szárazajtán, Csíkszeredán és Csíkszentdomokoson. Bár a Romániai Magyar Demokrata Szövetség számos dokumentumot és visszaemlékezést összegyűjtött a "gárdisták" tevékenységéről, a bosszúhadjárat áldozatainak száma ismeretlen (47). 1944. november 16-án a Sanatescu-kormány feloszlatta a Maniu-gárdákat, de a Fekete-Körös mentén a reguláris román hadsereg folytatta a tisztogatásokat. A Délvidék magyar népességét a szerb partizánalakulatok tizedelték. A délvidéki etnikai tisztogatás magyar áldozatainak számát magyar szerzők művei 20 ezerre teszik. A publicisztikai írásokban is gyakran feltűnő számot legutóbb Kocsis Károly és Kocsis Hodosi Eszter jugoszláv népszámlálási adatok alapján megerősítette. A szerbiai Aleksandar Kasas 1996-ban megjelent könyvében azonban csak mintegy 5 ezer főre becsüli a "háborús bűnösök" elleni akció áldozatainak számát. Kasas korabeli jugoszláv adatokra hivatkozik, de konkrét forrásokat nem nevez meg (48). A legtöbb áldozatot azonban a szovjet megszállás követelte.

Magyarok szovjet fogságban

A polgári lakosság elhurcolása két hullámban történt. A tömeges lefogások első hullámára közvetlenül a hadműveletek után került sor. Egy-egy nagyobb település elfoglalása után két-három nappal a szovjetek rendszerint romeltakári-

tás ürügyén gyűjtötték össze és vitték el az embereket. Az elhurcoltak számáról csak szórványos adatok állnak rendelkezésre. Kolozsvár elfoglalása után a szovjet haderő mintegy 5 ezer városi polgárt hurcolt el. 1944. október 28-án Hajdúböszörményből 300 polgári személyt vittek el. November 2-án mintegy 2 ezer férfit és nőt tereltek fogolytáborokba Nyíregyházáról. Hajdúnánásról 300 polgári személy került szovjet fogságba (49). Budapest elfoglalása után Malinovszkij marsall 138 ezer hadifogolyról tett jelentést. Mivel a valódi hadifoglyok száma a német katonákkal együtt sem lehetett több 40 ezernél, a hiányzó fogoly mennyiséget Malinovszkij mintegy 100 ezer lefogott budapesti és Pest környéki civillel pótolta (50).

Az elhurcolás második hulláma az első után 1–2 hónappal kezdődött. Az elhurcolás büntető jellege nyilvánvaló a végrehajtás körülményei, valamint a túlélők visszaemlékezései alapján. Ráadásul két dokumentum is utal arra, hogy a szovjet vezetés az ellenséges hatalmak közül nemcsak Németországot, hanem kisebb mértékben Magyarországot is meg akarta büntetni. V. M. Molotov 1943. június 7-i levelében többek közt ezt írta A. Clark Kerr moszkvai brit nagykövetnek: „*A szovjet kormány úgy véli, hogy azért a fegyveres segítségért, amelyet Magyarország Németországnak nyújtott ... a felelősséget nemcsak a magyar kormánynak kell viselnie, hanem nagyobb-kisebb mértékben a magyar népnek is*”. (51) Néhány hónappal később, 1943. december 14-én Molotov, E. Beneš magyarellenes kirohanásaira válaszul ismét kijelentette: „*A magyarokat meg kell büntetni.*” (52)

Az 1943 decemberében Benessel folytatott moszkvai tárgyalások, majd a Kárpátalja átadásáról született megegyezés egyik következménye volt az ebben a térségben 1944 novemberében végrehajtott tisztogatási akció. A 4. Ukrán Front november 12-én kiadott, 0036-os számú határozata kimondta, hogy Kárpátalján – melynek határát a parancs nem határozta meg pontosan – „*számtalan településen katonaköteles magyar és német nemzetiségű személyek élnek, akiket, csakúgy, mint az ellenség katonáit is, le kell tartóztatni, és fogolytáborba küldeni!*” (53) A 4. Ukrán front hátszágát biztosító NKVD csapatok parancsnoka, Fagyajev vezérőrnagy 1944. december 17-i jelentésében az áll, hogy „*november 18-tól december 16-ig az NKVD osztagok összesen 22 951 személyt tartóztattak le és továbbítottak hadifogolytáborba...A tisztító akció folytatódik a hátszágban*” (54). A "tisztogató akció" valóban folytatódott az 1945 után Csehszlovákiához csatolt Bodroghözben és az Ung-vidéken, valamint Magyarország jelenlegi területén. A Bodroghöz kelet-szlovákiai területéről és az Ung-vidékről 4234 magyart hurcoltak el (55). A deportálások Rozsnyó/Roznava térségében 1945. február elején leálltak. A leállítás okát csak találgatni lehet. A háború alatt ugyancsak Magyarországhoz tartozó délnyugat-szlovákiai terület-sáv már nem tartozott a 4. Ukrán front hadműveleti területéhez, tehát a november 12-i határozat ebben a térségben nem kerülhetett alkalmazásra. De az is

lehet, hogy a magyar fegyverszünet január 20-i megkötése állt a tömeges elhurcolás leállításának háttérében.

Az ország jelenlegi területén élő lakosság szervezett elhurcolását a fegyverszüneti egyezmény megkötése nem befolyásolta. A jelenlegi terület túlnyomó részén a szervezett elhurcolás „hivatalosan” csak a német nemzetiségűeket érintette. Amint az NKVD bukaresti központjának egy 1945. január 5-i, L. P. Berijának készített jelentéséből kiderül, az internálandó személyek listáját egyházi anyakönyvi kivonatok és rendőrségi nyilvántartások alapján a helyi hatóságoknak kellett összeállítaniuk (56). A rendelkezésekre álló dokumentumokból arra következtethetünk, hogy a helyi szovjet parancsnokságoknak előre meghatározott számú személyt kellett elfogniuk. Így a németek által nem lakott területeken a német nevűeket, majd a magyar nevűeket is elvitték. Az ország mai területéről szovjet fogságba hurcolt civil magyarok és magyarországi németek száma a KSH 1945 nyarán végrehajtott adatgyűjtése alapján 200–250 ezer főre tehető.

A Központi Statisztikai Hivatal a szovjet területeken valamint a magyarországi harcokban, továbbá az 1945. márciusi–áprilisi visszavonulás során német területeken fogságba esett magyar katonák lehetséges számát is figyelembe véve – összesen 600 ezerre becsülte a szovjet fogságba került magyarok számát (57). Mivel a KSH 1946-ban készített jelentésben nincsen szó sem a Magyarországról kiszállított népi németekről, sem a Kárpátaljáról és Erdélyből elhurcolt magyarokról, a szovjet fogságba esett, illetve elvitt magyarok és magyarországi németek teljes száma 50–100 ezer fővel is meghaladhatja a KSH adatát. Ezeket a becsült határértékeket nagyságrendileg az 1989 után felbukkanó, egykori szovjet adatok is alátámasztják. A szovjet Belügyminisztérium adatai szerint 1945. október 31-én 541 530 fogoly volt a Szovjetunióban (58). Ez a szám azonban csak az 1945 őszi nyilvántartásban lévőkre vonatkozik. Ez a fogolylétszám nem tartalmazhatta azokat, akik korábban estek fogságba és 1945 októberében már nem voltak életben. Ugyancsak nem tartalmazza a szovjet adat az átmenő táborokban és a kiszállítás közben elhunytak számát. Márpedig kiszállítás közben magasabb volt a halandóság, mint kint a táborokban. Az 1945 őszi regisztrált 541 530 fős adat tehát lényegesen, akár 100 ezerrel is több foglyot takarhat. Bizonytalan a Szovjetunióból visszatértek száma is. A bizonytalanságot az okozza, hogy az 1946 júniusa előtt visszatértekről nem készült átfogó kimutatás. Az akkor még elsősorban Szegedre érkező szabadulókat a Honvédelmi Minisztériumnak kellett volna regisztrálnia és ellátnia, azonban a Szövetséges Ellenőrző Bizottság nem járult hozzá, hogy a fogolykérdéssel egy kisgazda irányítású minisztérium foglalkozzék. A hadifoglyok és internáltak ügye végül 1946 júniusában a kommunista vezetésű Népjóléti Minisztériumhoz került. Az addig visszatértek számát a legtöbb forrás 100–150 ezer közé teszi. 1946 júniusa és 1948 decembere között a Debreceni Hadifogoly Átvevő Bizottság 202 ezer visszatérő foglyot regisztrált (59). 1949–1951 között mintegy 20–

25 ezren tértek vissza. Az 1951 után hazaszállítottak pontos száma viszont nem ismert. 1953 és 1955 novembere között mintegy háromezer magyar rabot szállítottak vissza. Magyar források alapján a visszatérők összlétszáma mintegy 330–380 ezer főre tehető. A Csehszlovákiából (Felvidékről) és Jugoszláviából (Délvidék) származó foglyokat Magyarországra szállították vissza, számukat a magyar adatok tartalmazzák. Ugyanakkor ismeretlen az Erdélybe visszaszállítottak száma. Szovjet adatok szerint csak 1949 januárjáig 419 000 főt szállítottak haza Magyarországra. A magyar és a szovjet adat közti különbségre nincs reális magyarázat (60).

Mivel a kiszállított foglyok és politikai elítéltek számát sem tudjuk pontosan, az elpusztultakról annyi mondható, hogy számuk 250–350 ezer között lehet. Meg kell azonban említeni, hogy a szovjet táborokban regisztrált halálos esetek száma „csak” mintegy 61 ezer fő (61).

Népességmozgás 1945 és 1948 között

1945 tavaszán és nyarán, miközben a fogolyszállító vonatok Máramarosziget és Foksányi felé mentek, ellenkező irányból, vagyis Erdélyből még folyamatosan érkeztek a menekülők a trianoni területre. Az Erdélyből, Délvidékről, majd a Kárpátaljáról érkező menekültek számbavételével és támogatásával kezdetben az 1944 őszén létrehozott Elhelyezési Kormánybiztosság foglalkozott. Az ország hadszíntérré válásakor azonban a menekültek gondozásának feladatát egyedül a Magyar, illetve a Nemzetközi Vöröskereszt látta el. A hadműveletek befejezése után az Ideiglenes kormány rendelte el a Népgondozó Hivatal felállítását. A hivatal 1946 júliusáig működött, ekkor a menekültek nyilvántartásának és szociális ellátásának az ügykörét a Népjóléti Minisztérium vette át. A menekültek beáramlása 1947 nyarára fokozatosan elapadt. Ebben nem kis szerepe volt a magyar politikai vezetésnek, mely a magyarságot eredeti lakóhelyén kívánta megtartani. 1947-ben számos rendelet jelent meg a Romániából és a Jugoszláviából érkezők jogállásáról. A Népjóléti Minisztérium által 1947. május 28-án kiadott 63 981/1947. számú körrendelet kimondta, hogy „... csak az tekinthető menekültnek, aki szabályszerű utiokmánnyal vagy kiutasító határozattal érkezik az ország területére.” (62) A KSH és a Népjóléti Minisztérium összesített adatai szerint 1947 nyaráig Kárpátaljáról 13 ezren, Romániából 94 ezren, Jugoszláviából 65 ezren érkeztek (63). Ezeket az eredményeket közvetve megerősíti a KSH 1949. évi népszámlálási eredménye, mely szerint a szomszéd országokból betelepülők száma „a népesség 1938. március előtti lakóhelye szerint” a következő volt: Kárpátalja, 9552; Románia, 102 721; Jugoszlávia, 34 514. Ezek az adatok csak a kárpátaljai, erdélyi és a délvidéki őslakos magyarság számát mutatják, és az 1938 után betelepült mintegy 30 ezer „anyás” magyart nem foglalják magukban. A KSH a Jugoszláviából menekült

bukovinai székelyeket – mintegy 20 ezer fő – a Romániából érkezőkhöz tette, mivel 1938-ban még szülőföldjükön éltek.

A magyarság teljes felszámolását egyedül a csehszlovák kormány tűzte ki célul. Eduárd Benes, az emigrációs kormány vezetője már 1941-től azt hirdette, hogy a háború után Csehszlovákia csak a szlávok állama lesz. A szövetségesek azonban „csak” a mintegy három milliányi németiség kitelepítéséhez járultak hozzá. A magyarok kitelepítését egyedül a Szovjetunió támogatta (64). A németek és a magyarok elűzésének terve 1945 áprilisától kormányprogram lett. A magyarok és a németek kitoloncolása azonban már a „kassai kormányprogram” meghirdetése előtt megkezdődött. A németek kitelepítését kimondó 1945. augusztusi potsdami határozat tehát már egy megkezdett megtorlást szentesített. A nyugati szövetségesek azonban Potsdamban nem járultak hozzá a magyarok elűzéséhez. Csehszlovák siker volt ellenben a szovjet nyomásra 1946. február 27-én megkötött „lakosságcsere” egyezmény, mely lehetővé tette, hogy a Felvidékről annyi magyart telepítsenek ki, ahány magyarországi szlovák kíván Szlovákiába átköltözni. Az egyezménnyel azonban nem sikerült a magyar kérdést végleg megoldani, mert keretében „csak” 50 691 magyart tudtak áttelepíteni, míg a Csehszlovákiába átköltözők száma 60 257 fő volt (65). A menekültekkel, elűdözöttekkel, és kiutasítottakkal együtt összesen mintegy 120 ezer magyar kényszerült a Felvidék elhagyására (66). Miután a nyugati hatalmak ellenállása miatt a Magyarországgal kötött békeszerződésbe nem került be a 200 ezer magyar egyoldalú kitelepítésével kapcsolatos csehszlovák követelés, a felvidéki magyarságot az országon belül kezdték el szétszórni. A 88/1945. sz. közmunka rendelet alapján, 1946 októbere és 1947 februárja között 393 településről 43 546 magyar szállítottak a cseh országrészbe (67). A felvidéki népesség etnikai összetételének megváltoztatását szolgálta az 1946-ban és 1947-ben folytatott „reszlovakizációs” kampány is, melynek során 282 ezer magyart minősítettek szlovákká (68). Kocsis Károly, elsősorban népszámlálási adatok alapján, 140 ezer főre teszi az ötvenes, hatvanas években a nemzetiségéhez visszatért magyarok számát, „... míg 140 ezer túlnyomórészt városokban élő korábbi magyar, illetve leszármazottainak „reszlovakizációja” tartósnak ígérkezik.” (69)

A magyarországi németek kitelepítésének ügye a felvidéki magyarság kitoloncolásáért folytatott csehszlovák hadjárat mellékhadszíntere volt. A potsdami határozatnak a magyarországi németeket érintő részét a csehszlovák érdekeket is képviselő szovjet küldöttség szorgalmazta, ugyanis a németek házaiba és földjeire a felvidéki magyarokat akarták letelepíteni. A potsdami határozat megosztotta a magyar politikai életet. A kiscgazda párt és a kommunista párt fenntartásainak adott hangot, de a Nemzeti Parasztpárt egyértelműen támogatta, a Szociáldemokrata párt viszont ellenezte a németek kitelepítésének tervét. Kétségtelen, hogy a több, mint 200 ezernyi menekült elhelyezését megkönnyítette volna a németek kitelepítése. A magyar kormány viszont épp a határon túli

magyarság érdekében nem tehetette magáévá a kollektív felelősségre vonás elvét, és nem teremthette meg önként a felvidéki magyarság befogadásának feltételeit. A Németországi Szövetséges Ellenőrző Tanács 1945. november 20-i határozata 500 ezer német kitelepítését irányozta elő, és ezt a kontingenst erőltette a Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöke, Vorosilov tábornok is. A magyar kormány viszont maximum 310 ezer német kitelepítését tartotta keresztülvihetőnek. A valóságban 1948. június 15-ig mintegy 200 ezer németet telepítettek ki Németországba, háromnegyed részben a nyugati övezetekbe (70). A kitelepítésnek nem a kollektív felelősségre vonás elvének feladása, hanem a megszállási övezetek telítettsége szabott korlátot.

Az emigráció

Az ország lakosságát tovább csökkentette a nyugat felé irányuló menekült-hullám. Szálasi a népbíróságon 500 ezer és 1 millió közé tette a kitelepülők számát (71). A becslés reális, mert katonai források csak a Németországba áttelepült fegyveres erők számát 4–600 ezerre becsülték (72). A visszavonuló katonák nagyobb része amerikai és angol, kisebb része szovjet fogságba esett. A civilek Ex-Enemy DP-k, vagyis ellenséges országból való hontalanok lettek. A hadifoglyok, valamint a hontalan magyarok mozgása az ellentmondó részadatok tengerében nem rekonstruálható. Az angol és az amerikai megszálló hatóságok az ellenőrzésük alatt lévő területeken, Németországban, Ausztriában és Olaszországban 1945 szeptemberében 122 183 magyar hontalan személyt írtak össze (73). A Hazahozatali Kormánybiztosság jelentései viszont arról számolnak be, hogy 1947. május 23-ig összesen 299 745 magyar katona és civil tért már vissza (74). A Hazahozatali Kormánybiztossággal szorosan együttműködő Magyar Vöröskereszt ausztriai kirendeltségének adatai szerint 1945 őszen mintegy félmillió magyar volt a nyugati zónákban; közülük 1947 júniusáig 455 ezren jöttek vissza Magyarországra Ausztria érintésével (75). Ez a szám feltételezhetően a koncentrációs táborokból visszatérő túlélőket is tartalmazza. A meglévő számadatok nemcsak azért ellentmondásosak, mert a népi németek, katonák, polgári személyek és deportáltak létszámadatai keverednek a különböző kimutatásokban, hanem azért is, mert az összeírások és egyéb statisztikai adatfelvételek a kétirányú népvándorlásnak csupán egy-egy pillanatát rögzítették. Még tartott a "hontalanok" és hadifoglyok repatriálása, amikor a kommunista diktatúra fokozatos kiépítésének következményeképpen megindult a politikai és gazdasági menekültek áradata nyugat felé. Bár az 1944 és 1948 között lezajlott, több irányú népvándorlás méreteit nem lehet pontosan behatárolni, a véglegesen távozók számáról képet kaphatunk az International Refugee Organization (IRO), valamint a főbb bevándorló országok statisztikáiból. Az IRO közreműködésével 1947 júliusa és 1951. december 31. között 62 001 ma-

gyar telepedett le a világ több mint húsz országában (76). A kimutatás azonban távolról sem teljes, mert a hontalanok kivándorlása 1952-ben és 1953-ban is folyt, másrészt sokan az IRO segítségével nélkül találtak befogadó államot. Az IRO-statisztikából hiányzik az Ausztriában és Németországban letelepedők száma is. A bevándorlási célország statisztikája szerint 1946 és 1954 között Kanadába 14 768, az Egyesült Államokba 21 604, Izraelbe 16 561, Ausztráliába pedig – az 1954-es népszámlálási adatok alapján – 14 600-an érkeztek (77). A négy nagy bevándorló országba tehát összesen mintegy 67 ezren érkeztek Magyarországról. További 16 államban az IRO szerint 17 232 magyar települt le. 1948 és 1955 között Ausztriában – a belügyminisztériumi kimutatásokat áttanulmányozó Szépfalusi István szerint – 60 971 magyar állampolgár, köztük 22 055 népi német, kért menedékjogot (78). Bár hasonló németországi adatok nem állnak rendelkezésre, a Magyarországot véglegesen elhagyók száma eléri, sőt meg is haladhatja a 150 ezret.

Összegzés

A zsidóság kiirtása, az etnikai tisztogatások, a németek kitelepítése, a felvidéki magyarság felszámolására tett kísérlet egymástól lényegesen különböző események. Relativizálás, tehát történelemhamisítás lenne összekeverni, egybemosni az egymással össze nem függő jelenségeket. Egy közös vonás azonban mégis összekapcsolja a népirtások és tömeges megtorlások sorát.

Erőszakos telepítések, részleges és teljes körű etnikai tisztogatások, mind egy homogén, etnikailag, illetve „fajilag” egységes állam kialakítását szolgálták. Minden kényszerű népességmozgásra egy-egy „végső megoldás” jegyében került sor, függetlenül attól, hogy az adott „végső harc” „faji” vagy „nemzeti” eszméket követett.

A háború folyamán, illetve annak következtében a 120 ezer katonai és 60 ezer polgári áldozattal együtt – mintegy 900–1 100 000 magyar veszítette életét. A háborús mobilitás jóval több, mint fél millió polgárt érintett közvetlenül. Mintegy 240 ezren Magyarország jelenlegi területére menekültek, az innen kitelepítettek, valamint az önként távozók és menekültek száma pedig meghaladja a 370 ezret. A zsidóság nagy részének kiirtása, a szomszéd országokban élő magyarok elűldözése, a németység részleges áttelepítése, valamint a nyugatra történő menekülés, majd kivándorlás hatására 1948-ra, a kommunista hatalomátvétel évére a Kárpát-medence etnikai összetétele jelentősen átalakult – a magyar népesség hátrányára.

JEGYZETEK

1. A háború első éveiben mintegy 800 ezer "népi" németet telepítettek a Németországhoz csatolt területekre. Lásd: Pándi Lajos (szerk.) *Köztes-Európa 1763–1993, Térképgyűjtemény*. Osiris Kiadó, Budapest, 1997, 472.
2. Szász Zoltán: Tévtutak keresése. *História*, 1999/8, 17–20.
3. Szinai Miklós, Szücs László (szerk.) *Horthy Miklós titkos iratai*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1965. 306.
4. *Horthy Miklós titkos iratai*, i.m. 307.
5. A román ajánlatról lásd: Schechtman, Joseph: *European Population Transfers, 1939–1945*, Oxford University Press, New York, 1946, 426.
6. KSH Levéltár, Barsy hagyaték.
7. A Népjóléti Minisztérium Minisztérium I/2-es (menekültek, hadifoglyok és deportáltak szociális gondozási) osztályának vonatkozó az anyaga a szerző birtokában van.
8. Az 1946 februárjában megkötött csehszlovák-magyar lakosságcsere egyezmény lebonyolítására létrehozott Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság egyik jelentésére hivatkozva, Komanovics József a KSH 16 468-fős adatával szemben 23 150 főre teszi a Szlovákiából kitelepített "anyás" vagyis 1938 után betelepült magyarok számát. Lásd: Komanovics József: Lakosságcsere Csehszlovákia és Magyarország között a II. világháború után. *Pollack Mihály Műszaki Főiskola Tudományos Közleményei*. Pécs, 1977/2, 84. Forrás: OL 336/el. 233/1947.
9. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1944/9–10, 397.
10. Siegel, Jacob: *The Population of Hungary*. Washington, 1958, 35.; Schechtman, Joseph: *European Population Transfers, 1939–1945*, i.m. 429.
11. Az Országgyűlés képviselőházának naplója. Budapest, 1940, 345.
12. Ősi Oberding József: A bukovinai székelyek dunántúli letelepítése. *Agrártörténeti Szemle*, 1967/1–2, 185.
13. Schechtman, Joseph: *European Population Transfers, 1939–1945*, i.m. 436.
14. Janics Kálmán: *A hontalanság évei*. München, 1979, 188.
15. A számadattal kapcsolatban lásd: *Zpráva statneho plánovacieho a statistického úradu*, Bratislava, 1946. 10.01. A forrásra hivatkozik: Kocsis Károly: Telepítések és az etnikai térszerkezet a Kárpát-Medence határvidékein, 1944–1950. In Illés Sándor–Tóth Pál Péter (szerk.) *Migráció, Tanulmánygyűjtemény, I.* KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, Budapest, 1998, 126.; Lásd még Janics Kálmán i. m. 206. Elűzött szlovákokról ír Siegel, Jacob i.m. 35.
16. Daxner, I.: *L'udáctva pred Národnym súdom 1945–1947*. Bratislava, 1961, 73. idézi: Kocsis Károly i.m. 126.
17. Schechtman, Joseph: *European Population Transfers, 1939–1945*, i.m. 430.; Kulischer, Eugene: *Europe on the Move. War and Population Changes*. New York, 1948, 159.
18. Kasas, Aleksandar: *Madari u Vojvodini 1941–1946*. Filozofski Fakultet u Novom Sadu, Novi Sad, 1996, 39.
19. Ránki György–Pamlényi Ervin–Tilkovszky Loránt–Juhász Gyula (szerk.) *A Wilhelmstrasse és Magyarország, Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944*. Kossuth Könyvkiadó, 1968, 581.
20. A magyar katonai közigazgatás intézkedéseiről lásd: Macartney, C. A.: *October Fifteenth II.* köt. Edinburgh University Press, 1961, 13.; valamint Csima János: *Adalékok a Horthy hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének a tanulmányozásához (1938–1945)*. Honvédelmi Minisztérium Központi Irattár Kiadása, Budapest, 1961, 59. A szerbiai né-

- met parancsnokság állásfoglalásáról lásd: *A Wilhelmstrasse és Magyarország*, i.m. 581., 584.
21. Csima János i.m. 67.
 22. Kocsis Károly i.m. 140.
 23. Klajn, Lajco: *Genocid i kazna*. Novi Sad, 1991; Kurdulija, S.: *Atlas ustaškog genocida nad Srbima 1941–1945*. Istorijski Institut SANU, Beograd, 1994, karta Br. 6.; Kasas, Aleksandar: *Madari u Vojvodini 1941–1946*, i.m. 215.
 24. A Zsidó Világkongresszus Magyarországi Tagozatának Statisztikai Osztálya 1945 végén, készült jelentésének összefoglalását lásd: Lévai Jenő: *Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéseiről*. Officina, Budapest, 1946 313–316.; Lévai Jenő: *Zsidósors Magyarországon*. Magyar Téka, Budapest, 1948, 463–467.
 25. A szakirodalom az 1944 nyarán deportáltak számára vonatkozóan Németország teljhatalmú képviselőjének, Edmund Veessenmayernek, valamint Ferenczy László csendőrezredes jelentéseit szokta idézni. Veessenmayer feljegyzéseiben 437 ezer, Ferenczy jelentéseiben 434 ezer a deportáltak száma. Lásd. Ránki György–Pamlényi Ervin–Tilkovszky Lóránt–Juhász Gyula: *A Wilhelmstrasse és Magyarország*, i.m. 881.; Randolph L. Braham: *The Politics of Genocide*. Columbia University Press, New York 1981, 667.
 26. A freiburgi hadilevéltár "Unterlagen BAM Freiburg-RM 11111/289. jelzésű dokumentumát idézi Banny, Leopold: *Schild im Osten. Der Südostwall zwischen Donau und Untersteiermarkt 1944/45*. Eisenstadt, 1985, 89. Lásd még: Szita Szabolcs: Történelmi áttekintés a munkaszolgálatról 1942–1945. *Holocaust Füzetek*, 1993/2. 33.
 27. A nyilas rémuralom áldozatairól és a háborús többlethaldóságról lásd: Stark Tamás: *Zsidóság a vézskorszakban és a felszabadulás után, 1939–1955*. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1995, 29.
 28. Domokos Miksa, aki 1944. október 28-tól a Zsidótanács tagja és a pesti gettó egyik vezetője volt, a Szálasi perben elhangzott tanúvallomásaiban 69 ezer főre tette a gettóban élők számát. Lásd: Karsai Elek–Karsai László: *A Szálasi-per*. Reform, Budapest, 1988, 605–606.; November közepén Friedrich Born, a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága budapesti képviselője feljegyzésében mintegy 100 ezer gettólakóról tesz említést. Lásd: Ben-Tov, Arieh: *Facing the Holocaust in Budapest*. Henry Dunant Institute, Geneva, 1988, 323., november 20-án Veessenmayer 80 ezer főről ír. Lásd: Lévai Jenő (szerk.) *Eichman in Hungary*. Pannónia Press, Budapest, 1961, 160.; Ezt a számot megerősíti Danielson svéd követ november 26-i jelentésében. Lásd: Yahil, Leni: *Raoul Wallenberg – His Mission*, Yad Vashem Studies XV. Jerusalem, 43. 67. Jegyzet; December 25-én Born megismétli a százezres adatot, hozzátéve, hogy a gettóban ennél többen is lehetnek. Kaszner Rezső a budapesti cionista mentőbizottság egyik vezetője visszaemlékezésében szintén 100 ezres kontingensről ír. Lásd: *Der Kastner Bericht über Eichmanns Menschenhandel in Ungarn*. Kindler Verlag, München, 1961, 241.
 29. A Szálasi kormány miniszterei, Vajna Gábor és Kemény Gábor a Szálasi perben azt vallották 1944 novemberében mintegy 40 ezren voltak a védett házakban. December elején azonban a védett házakban meghúzódnók mintegy felét a pesti gettóba hurcolták. Lásd: Karsai E. –Karsai L. i.m. 248., 421.
 30. Lévai Jenő: *Fekete könyv a magyar zsidóság szenvedéséről*. Officina, Budapest, 1946, 315. Lévai a Zsidó Világkongresszus Magyarországi Képviselőtétének egy jelentésére hivatkozik. Lásd még: Grossmann, Alexander: *Nur das Gewissen. Carl Lutz*. Waldgut, 1986, 260–270.
 31. A Fővárosi Statisztikai Hivatal 1945. március 25-i eszmei időponttal összeírást hajtott végre. A Pesti Izraelita Hitközség megbízásából az izraelitákról külön kimutatás is készült. Közvetlenül főváros felszabadulása után, 86 910 izraelitát regisztráltak. Mivel a

- főváros zsidóságának több mint egy-harmada keresztény felekezethez tartozott, ez a szám minimum 130 ezer túlélőt jelent. A számlálásról lásd: Népmozgalmi események a főváros ostroma idején. *Városi Szemle*, 1945, 54–56.
32. A DEGOB pontosan 74 331 visszatérőt regisztrált 1945 májusa és 1946 szeptembere között, míg az 1945 áprilisában visszatérők számát 9 ezerre becsülték. Forrás: *Magyar Zsidó Levéltár*, Budapest, Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság iratai, L.4./6. Pásztor József hagyatéka. A számadatokat először közölte: Horváth Rita: A Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság története. *Magyar zsidó Levéltári Füzetek*, 1997/1 Budapest, 25.
 33. Hadtörténeti Levéltár, Budapest, 1947 eln. 1333.
 34. Ságvári Ágnes (szerk.) *A magyarországi zsidóság holocaustja, 1944*. Jewish Agency Kiadása, Budapest, 1994, 23.
 35. Tájékoztató gyorsfelvétel a községek és városok közérdekű viszonyairól. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1946/1–6.
 36. A Zsidó Világkongresszus összefoglalóját lásd: Lévai Jenő: *Zsidósors Magyarországon*, i. m. 463.; A KSH becsléseiről lásd: Snyder Apád: Becslés Magyarországnak a második világháború következtében elszenvedett embervesztéseiről. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1946/1–6; Thirring Lajos: *Megjegyzések a Zsidó Világkongresszus Magyarországi Képviseletének a magyarországi zsidók helyzetére vonatkozó adataihoz*. Magyar Országos Levéltár (MOL) Jelenkortörténeti Gyűjtemény, XIX-3-1-a.
 37. A témáról lásd bővebben: Stark Tamás: *Zsidóság a vézskorszakban és a felszabadulás után*. MTA Történettudományi Intézete, i.m. 76.
 38. Courtois, Stéphane–Werth, Nicolas–Panné, Jean-Louis–Bartosek, Karel–Margolin, Jean-Louis–Paczkowski, Andrzej: *A Kommunizmus Fekete Könyve*. Nagyvilág Kiadó, Budapest, 2000, 238–239.
 39. Uo.
 40. Fábry Zoltán: *Üresjárat 1945–1948*. Régió könyvek 8. Budapest, Pozsony, 1991, 75.
 41. Schechtman, Joseph: *Population Transfer in Europe, 1945–1955*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1962, 193.
 42. Schechtman, Joseph: *Population Transfer in Europe, 1945–1955*, i.m. 195.
 43. Frumkin, Gregory: *Population Changes in Europe since 1939*. London, 1951, 51.
 44. Schechtman, Joseph: *Population Transfer in Europe, 1945–1955*, i.m. 93.
 45. A népi németek menekülésére vonatkozó források: Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa, Bundesministerium für Vertriebene, 1957, Bd. III., Das Schicksal der Detschen in Rumanien, pp. 74E-77E, Bd. IV/1. Die Vertreibung der Deutschen Bevölkerung aus der Tschechoslowakei, 171. lásd még: *Das Schicksal der Deutschen in Ungarn*, Weltbild Verlag, München, 1994, 40E.
 46. Lakatos Géza: *Ahogy én láttam*. Auróra Kiadás, München, 1981, 126–127.
 47. *Fehér Könyv az 1944. őszi magyarellenes atrocitásokról*. RMDSZ, Kolozsvár, 1995.
 48. A témáról magyar szerzők által készített munkák: Matuska Márton: *A megtorlás napjai*. Montázs Könyvkiadó, Budapest, 376.; Cseres Tibor: *Vérbosszú Bácskában*. Magvető, Budapest, 1993, 276.; Károly Kocsis, Eszter Kocsis-Hodosi: *Ethnic Geography of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin*. Geographical Research Institute, Research Centre for Earth Sciences and Minority Studies Programme of the Hungarian Academy of Sciences, Budapest, 1998, 153. Szerb részről lásd: dr. Aleksandar Kasas: *Madari u Vojvodini, 1941–1946*. Filozofski Fakultet u Novom Sadu Odsek za Istoriju – Knjiga 38, Novi Sad, 1996, 178.
 49. MOL. KÜM Szu tük. XIX-J-1-j IV-48229. 25044/45 doboz.
 50. Bognár Zalán: Hazatérés. *Ármádia*, 2000, szeptember, 10–12.

51. Juhász Gyula: *Brit-magyar titkos tárgyalások 1943-ban*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978, 158.
52. Gosztonyi Péter: *Háború van, háború!* Népszava Kiadó, Budapest, 1989, 26.
53. Dupka, György–Korszun, Alekszej: *A „Malenykij Robot” a dokumentumokban*. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1997, 15.
54. Dupka, György–Korszun, Alekszej: *A „Malenykij Robot” a dokumentumokban*, i.m. 28.
55. Dobos Ferenc: Magyarok a történelem senkiföldjén. *Régió*, 1992/3. 126–129.
56. *Transilvanskij Vopros, Vengero-Rumunskij Territorialnuij Spor i SSSR 1940–1946*, Dokumenti, Rosszen, Moskva, 2000, 288–289.
57. Hadtörténelmi Levéltár, HM Békeelőkészítő anyag, 2. Doboz A/1. 94/4766.
58. Centr hranenija isztoriko-dokumentalnüh kollekcij, Történelmi dokumentumok központi gyűjteménye, Moszkva, Fond 1/p op. 01.
59. MOL, Jelenkortörténeti Gyűjtemény, XIX-C-11. A Debreceni Hadifogoly Átvevő Bizottság Iratai.
60. Centr hranenija isztoriko-dokumentalnüh kollekcij, Történelmi dokumentumok központi gyűjteménye, Moszkva, Fond 1/p op. 12e d.20, Fond 1/p op. 01e d. 81.
61. Az Országos Kárrendezési és Kárpótlási Hivatal Társadalmi Kollégiuma elnökének, Menczer Gusztávnak az Oroszországban folytatott tárgyalásai eredményeképp az orosz hatóságok átadták a szovjet táborokban regisztrált elhunytak névsorát. A névsor az Új Magyarország 1992. évfolyamában folyamatosan jelet meg.
62. A Népjóléti Minisztérium I/2-es osztályának iratanyaga. A dokumentum a szerző birtokában.
63. KSH Levéltár, Barsy hagyaték, valamint a Népjóléti Minisztérium I/2-es (menekültek, hadifoglyok és deportáltak szociális gondozási) osztályának vonatkozó az anyaga.
64. Bizonytalan, hogy a szovjet kormány mikortól támogatta Benes tervét. Az 1943 decemberi moszkvai Benes–Sztálin–Molotov megbeszéléseken a szovjet fél általánosságban egyetértett Benes elképzeléseivel. Ugyanakkor Korom Mihály szerint Sztálin csak 1944 nyarán adta beleegyezését a magyarok kitelepítéséhez, miután a nyugati hatalmak elfogadták, hogy Kárpátalja a háború után a Szovjetunióhoz került. Lásd: Korom Mihály: Az Atlanti Chartától a potsdami kollektív büntetésig. *Századok*, 1998/3, 552–581.
65. A Magyar Áttelepítési Kormánybizottság adatait tartalmazza: Szabó Károly: *A magyar-csehszlovák lakosságcsere története*. Budapest, Kézirat, Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) Fond 293.
66. Az 1949-es népszámlálás szerint, az 1938-as lakóhely alapján 90 668 magyar települt át Csehszlovákiából. A KSH adatai szerint az 1938 után betelepült ún. „anyás” magyarok száma mintegy 20 ezer volt. Miltényi Károly és Thirring Lajos statisztikusok 130 ezerre becsülik a Felvidékről érkezők számát. Lásd: Kovacsics József: *Magyarország történeti demográfiaja*. Akadémia Kiadó, Budapest, 1962, 257.; valamint Miltényi Károly: *Magyarország demográfiaja*. *Demográfia*, 1959/2–3, 403.
67. Vadkerty Katalin: *A deportálások. A szlovákiai magyarok csehországi kényszerközmunkája 1945–1948 között*. Kalligram, Bratislava-Pozsony, 1996, 42–43.
68. Vadkerty Katalin: *A reszlovakizáció*. Kalligram, Bratislava-Pozsony, 1993, 109.
69. Kocsis Károly: Telepítések és az etnikai térszerkezet a Kárpát-medence határvidékein (1944–1950), i.m. 130.
70. Kocsis Károly: Telepítések és az etnikai térszerkezet a Kárpát-medence határvidékein (1944–1950) i.m. 133.
71. Karsai Elek-Karsai László: *A Szálasi per*. Reform, Budapest, 1988, 165.
72. A Németországba történő áttelepülésről és menekülésről lásd: Korom Mihály: A magyar népi demokrácia első éve. *Valóság*, 1984/3. 3.; Morva Tamásné: Dokumentumok a Hor-

- thy-Szálasi hadsereg utolsó hónapjainak történetéhez. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1970/2. 281.
73. Holborn, Louise W.: *The International Refugee Organization. The Special Agency of the United Nations. Its History and Work*. London, New York, Toronto, 1956, 238–239.
74. Hadtörténelmi Levéltár, 1947 eln. 1333.
75. Beszámoló a Magyar Vöröskereszt ausztriai és németországi kirendeltségének tevékenységéről. Közreadja Máday Béla, Salzburg, 1948, 19. A kiadvány az Országos Széchényi Könyvtárban található a 4993. OSZK számon.
76. Holborn, i. m. 426.
77. *Annuaire du Canada*, Ottawa, 1950, 197. 1952–53, 173. 1955, 174.; *Statistical Abstract of the United States*, Washington DC, 1953, 99. 1955, 93.; Moshe Sicon: *Immigration to Israel, 1948–1953*. Central Bureau of Statistics. Jerusalem, 1957, 26.; *Immigration to Israel 1948–1972*, Annual Date, Central Bureau of Statistics Special Series No 416, Jerusalem, 1973, 17–18.; Kunz Egon: *Magyarok Ausztráliában*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1997, 147–148.
78. Szépfalusi István: *Lássátok halljátok egymást. Mai magyarok Ausztráliában*. Bern, 1980. 50–70. Szépfalusi munkáját idézi: Puskás Julianna: *Elvándorlások Magyarországról 1945 óta és a magyar diaszpóra néhány jellegzetessége az 1970-es években*. In *Tanulmányok a magyar népi demokrácia negyven évéről*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985, 242.

**WARTIME MIGRATION AND POPULATION MOVEMENTS IN THE
CARPATHIAN BASIN (1938–1948)***Summary*

In East-Central Europe the forced settlements, the partial or complete ethnic cleansing all aimed at the creation of a homogenous, ethnically or „racially” unified state. All forced movements of population or moving populations were part of some kind of „Endlösung”, independently of the fact whether the given „last fight” was determined by „racial” or „national” ideas.

The balance of the war and that of ethnic changes caused by the war was the following concerning the actual, wartime territory of Hungary:

About 120 thousand soldiers and 60 thousand civil persons were killed due to military operations. The number of the victims of the Holocaust was between 450 and 550 thousand. About 250–350 thousand people died in soviet captivity. The number of Hungarians executed in retaliation in Transylvania and in Bácska (recent Vojvodina in Northern-Yugoslavia) in the autumn of 1944 is uncertain but it must be well over 10 thousand. During the war and in consequence of it – including Jew victims – totally about 900–1100 thousand Hungarians died. The mobility in connection with the war directly affected much more than half a million citizens. About 240 thousand people escaped to Hungary’s recent territory, the number of the deported from there, that of voluntarily emigrating persons and that of refugees was over 370 thousand. Massacre of most of the Jews, expelling Hungarians living in neighbouring countries, partial deportation of German ethnic minority, escape and emigration to western countries have significantly changed the ethnic composition of the Carpathian basin by 1948, the year of the communist take-over: that change was a disadvantage to the ethnic Hungarian population.